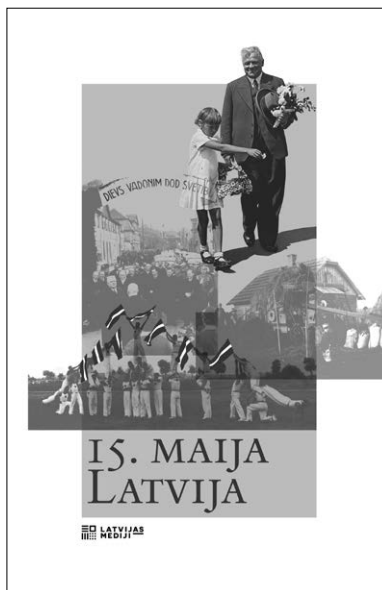

Veltījums neatkarības laikmeta paaudzei.

Recenzija par Ilgvara Butuļa, Ineša Feldmaņa, Ērika Jēkabsona, Inetas Lipšas, Aivara Strangas, Jāņa Taurēna un Antonija Zundas grāmatu “15. maija Latvija”

Lilīta Zemīte

2017. gada nogalē apgādā “Latvijas Mediji” klajā nāca Latvijas vēsturnieku kolektīva grāmata “15. maija Latvija”, kuras autori – Aivars Stranga, Antonijs Zunda, Ineta Lipša, Ēriks Jēkabsons, Ilgvars Butulis un Jānis Taurēns – grāmatas zinātniskā redaktora Ineša Feldmaņa vadībā ir uzrakstījuši akadēmiski dziļu un teorētiski pamatotu pētījumu, kas vienlaicīgi ir informatīvi pārbagāts, saturiski blīvs un emocionāli piesātināts. Kaut arī darba valoda ir plūstoša un skaidra un teksts tāpēc it kā viegli lasāms un uztverams, minēto kvalitāšu dēļ grāmatas lasīšana tomēr prasa ilgu laiku – ne tik daudz apjoma (apmēram 400 lappuses), bet gan satura izraisīto pārdomu, salīdzinājumu un emociju dēļ. Tāpēc grāmata laiku pa laikam jāaizver, nereti pat uz vairākām dienām, lai apdomātu izlasīto. Šis pārdomas tad arī ir recenzijas pamatā.

Vispirms par darbu kā kopumu. Vēsturnieku aprindās ir izskatnējusi doma, ka grāmatai “15. maija Latvija” it kā neesot vienotas,

cementējošas, visu darbu caurvijošas koncepcijas, kas īsti neļaujot to uztvert un uzskatīt par vienotu veselumu. Šādam redzējumam ne gluži var piekrist. Tiesa, katrs grāmatas autors viņam uzticētajās darba nodaļās ir saglabājis sev raksturīgo izteiksmes veidu un stilu, kas ir izveidojies ilgu gadu gaitā un ko arī prasa katras nodaļas specifika. Protams, vienots stils nav koncepcija, un tas jau arī, šķiet, netiek pārņemts. Tomēr, manuprāt, daļēji tiesa ir arī tas, ka autoru kolektīvu nesaista kāda vienojoša stingri noteikta koncepcija, kura tiktu vienlīdz konsekventi izturēta visās grāmatas nodaļās, bet iespējams, ka tieši tāda ir bijusi zinātniskā redaktora iecere. Kā izriet no pētījuma objekta, Kārļa Ulmaņa autoritāro režīmu, kā formulēts daudzviet darba saturā un uzsvērts ievadā, raksturo nosacīts pretrunīgums.¹ Režīma pretrunīgums tad arī varētu tikt uzskatīts par vienojošu konceptuālu skatījumu, kas atklājas, apvienojot visu autoru samērā autonomo darbu nobeiguma secinājumus, sekojot ievadā definētajai vēlmei iespējami objektīvi atspoguļot, izvērtēt, dziļi un vispusīgi izanalizēt situāciju 15. maija Latvijā.² Būtiski, ka grāmatas autori savos vērtējumos cits ar citu principiālās pretrunās nenonāk, bet gan drīzāk cits citu papildina.

Bez jau minētā, manuprāt, grāmatā kopumā ir ieturētas arī vairākas pētījumu vienojošas vadlīnijas. Ar patiesu gandarījumu nācās konstatēt, ka ne darba zinātniskais redaktors ievadā un nobeiguma secinājumos, ne arī pārējie autori darba nodaļās nav centušies graut, apstrīdēt vai kā citādi cīnīties ar "mītu par labajiem ulmaņlaikiem", un, ja nekļūdos, šis vārdu savirkņējums visā darbā ir pieminēts tikai vienu reizi un visai pamatoti, nodaļā par tautas vēsturiskās atmiņas analīzi.³ Šādu autoru pieeju varētu vērtēt atzinīgi *per se*, kaut vai tāpēc, ka vēstures mīta jēdziens ir tik nodeldēts, ka līdzās dažiem Latvijas vēstures mītiem, kas vēsturniekiem ir labi

zināmi, ar šo jēdzienu publiskajā telpā nereti tiek apveltītas maznozīmīgas faktu kļūdas vai parastas aplamības, kurām nav izredžu pacelties līdz mīta līmenim, tomēr tā tiek vulgarizēts mīta fenomens un izpratne par tā vietu sabiedrības apziņā. Apstrīdēt mītu nemaz nav tik viegli, un varbūt arī to nevajag. Krievu vēsturnieks Boriss Ravdins intervijā žurnālam "Rīgas Laiks" vēsturi salīdzina ar gaisīgu taurenīti, kurš te ir un kura te vairs nav, pretstatot tai "*mitoloģijas majestātisko ēku*",⁴ un jautā "*kas gan ir vēsture, salīdzinot ar mīta mistērijām un atklāsmēm!? [...] Bez vēstures var dzīvot [...], turpreti bez mitoloģijas ne ģimene, ne dzimta, ne valsts [...]. Nav iespējams iztikt bez visiem acīmredzamajiem atbalsta punktiem*".⁵ Grāmatas autoru vēlme nevis kaut ko atspēkot, bet gan pētīt un objektīvi rakstīt vēsturi ir konsekventi ieturēta visā darbā, un, kā definēts ievadā, tas ietver arī Ulmaņa režīma gūto sasniegumu analīzi. Darba nobeigumā secināts, ka neapšaubāmie režīma sasniegumi ir izglītības un kultūras veicināšana, celtniecības strauja attīstība, un par izcilu autoritārās valdības nopelnu ir atzīta latviešu tautas nacionālās pašapziņas krasa kāpināšana.⁶ Tas liek lasītājam aizdomāties, cik lielā mērā priekšstats par "labajiem ulmaņlaikiem" kā apšaubāmu apziņas konstrukciju vispār ir patiess, ja jau sasniegumi ir reāli?

Darba tekstā visas uzskaitīto sasniegumu pozīcijas ir izvērsti atspoguļotas ar faktiem un skaitļiem, tomēr vēlētos minēt vismaz vienu: laikā no 1934. līdz 1938. gadam Latvijā uzcēla 111 jaunas skolas un pārbūvēja 260 skolu, kas bija modernas un kvalitatīvi būvētas.⁷ Latvijai tie tiešām bija grandiozi mērogi. Pie tam nobeigumā minētais nav viss, kas izriet no grāmatas satura un varētu tikt vērtēts kā sasniegums. I. Butulis norāda, ka uzlabojās arī strādnieku dzīve, un to pamato ar bezdarba izbeigšanos, pensijām, slimokases darbību un strādnieku kultūras dzīves aktivizāciju.⁸

A. Stranga bezdarba izbeigšanos gan skaidro ar rūpniecības ekstensīvo raksturu, kas bija novedis pie darbaroku aizplūšanas no laukiem, bet tas radīja vairākas jaunas problēmas, savukārt Otrā pasaules kara sākums un tā radītais ievesto izejvielu trūkums izraisīja rūpniecības sašaurināšanos un strauju strādnieku dzīves līmeņa pasliktināšanos.⁹ Būtībā jau abi autori pretējus uzskatus nepārstāv, jo dzīves kvalitāti raksturo dažādu aspektu kopums, un, lai arī, kā intervijā “Latvijas Avīzē” saka A. Stranga, cilvēki no Grīziņkalna “Romās” viesnīcas pagrabā nesēdēja un skaistas atmiņas par šo laiku nerakstīja,¹⁰ tomēr ir iespējams, ka Mazajā piena restorānā, kur cenu politikas dēļ maltīte no trim ēdieniem maksāja vienu latu,¹¹ strādniekus varēja sastapt. Grāmatā tik tiešām memuāru literatūra tikpat kā nav izmantota, vēl jo vairāk par strādnieku dzīvi, tāpēc izņēmuma kārtā varētu minēt piemērus no sava tēva, Maskavas priekšpilsētas strādnieka dēla, atmiņām, kas, protams, nevar būt pietiekams pamats strādnieku dzīves līmeņa raksturošanai 15. maija Latvijā. Lai arī tēvs trūkumu neizjuta, Maskavas priekšpilsēta jau nu nebija “klusais centrs”. Tomēr slimokases darbību praksē var ilustrēt fakts, ka tēvam visai nopietnu kaulu tuberkulozi bija iespēja ārstēt pie tā laika labākā bērnu ķirurga profesora Aleksandra Bieziņa (1897–1975), kura regulārās mājas vizītes, patiesā ieinteresētība un demokrātiskais apģērbs bija spilgti palicis tēvam atmiņā, savukārt rezultāts bija pilnīga atveseļošanās. Nezinu, vai tas bija I. Butuļa minētā 1934. gada izglītības likuma rezultāts, kas cita starpā paredzēja audzināšanu šķiru saprašanās garā,¹² jo darbā līdz galam nav izskaidrots, vai šis princips tika attiecināts tikai uz izglītības saturu, vai arī paredzēja pamatskolu līmeņa un pieejamības izlīdzināšanu, bet fakts, ka šo rindu autore tēvam bija iespēja mācīties Rīgas pilsētas Valda Zāliša 1. pamatskolā kopā ar bērniem no “klusā centra” un vēlāk arī

Rīgas pilsētas Viļa Olava komercskolā, par daudz ko liecina. Klases fotogrāfijās pēc apģērba bērnu piederību kādam sociālam slānim nav iespējams noteikt.

Lai arī grāmatā plaši tiek attēlota autoritārā režīma celtniecības politika, sākot ar skolu un tautas namu celtniecību provincē līdz sabiedrisko iestāžu un monumentālo ēku detalizētam aprakstam Rīgā, ietverot gan objektu arhitektūras stilu, gan idejiskās ievirzes raksturojumu, tomēr jāatzīmē, ka laikmeta celtniecību raksturo arī grāmatā neminētā valsts un pašvaldību daudzstāvu īres ēku celtniecība pārsvarā tā laika Rīgas nomalēs – to var vērtēt dzīves līmeņa izlīdzināšanas aspektā. Piemēram, viens no šādiem rajoniem bija teritorija starp Gaisa tiltu un Lielajiem kapiem, kur 30. gadu beigās celtā pašvaldības īres ēkā Indrānu ielā 4 šo rindu autorei bija iespēja dzīvot pirmos dzīves gadus. Dzīvoklis bija neliels, bet komfortabls. Arī blakus esošo ielu – Silmaču un Etnas ielas apbūve bija līdzīga, to atšķirībā no Rīgas vēsturiskā centra vienoja apstādījumu josla ar košumkrūmiem pie ēkām, kas bija plānotāju iecere jauno ielu izveidē. Par režīma sasniegumu sociālajā politikā var uzskatīt arī vēsturnieces I. Lipšas analizēto, gan visai diskutablu nodokļu politiku, kas autorei liek secināt, ka ģimenes piemaksas tomēr uzlaboja daudzu ģimeņu materiālo stāvokli.¹³ Darba secinājumos ir paslīdējis garām dažādās nodaļās nolasāmais režīma sasniegums, ko I. Butulis ir formulējis kā lauku dzīves kvalitātes uzlabošanu,¹⁴ kas faktiski izlīdzināja atšķirības starp laukiem un pilsētu. Valentīna Freimane savās atmiņās to ir nodēvējusi par fenomenu, ko atklājusi, 1939. gadā strādājot par izpalidzi laukos, un tā sarūkšana mūsdienās autori patiesi apbēdina. V. Freimane raksta:

“[...] latviešu sabiedrībā tolaik ievēroju ne-parasti vienmērīgu, savstarpēji saistītu kultūrvidi. No Rīgas inteliģenta līdz zemniekam

*nomaļā sētā nejutu kardinālu atšķirību. Brocēnu zemnieku grāmatu skapī atradu tās pašas grāmatas [...], kuras lasīja un pārrunāja mani Rīgas paziņas [...]. Laucinieki ikdienā pat dungoja tās pašas pa radio noklausītās modes dziesmiņas. Vārdus sakot, sarunas raisījās uz identisku kultūrjēdzienu pamatiem”.*¹⁵

Un, izbraukājusi Eiropu, autore secina, ka citur tā nebija, galvaspilsētas un provinces dzīvoja it kā paralēlās pasaulēs.¹⁶ Arī šo rindu autores māte atmiņās par 30. gadu beigām savās mājās turīgā Zemgales saimniecībā Rundāles pagastā vienmēr uzsvēra piesātināto kultūras vidi un izglītotus cilvēkus. Radio, patafons ar jaunākajām skaņuplatēm un līdz ar to pazīstamākie dziedātāji, sarikojumi, koncerti un kino seansi netāļajā Rundāles pili, braucieni uz Rīgu, abonētie žurnāli, it īpaši jau “Atpūta” ar mākslinieku, sportistu un citu populāru personu un jaunāko modes apģērbu attēliem, un, protams, lielais grāmatu skaits, kas no bērnības veidoja izpratni par labu literatūru, bija modernās lauku dzīves ikdiena. Kā liecina mātes atmiņas, lauku māju grāmatu plauktos bija atrodamas arī bērniem saprotamās, tolaik populārās ziemeļnieku autoru, it īpaši Selmas Lāgerlēvas un Sigridas Unsetes, grāmatas, kuras grāmatā piemin A. Stranga, kā arī latviešu literatūra un bērnu grāmatas ar Indriķa Zebraņa (1882–1969) un Alberta Kronenberga (1887–1958) ilustrācijām, ko tik niansēti apskata A. Stranga.

Autoru kolektīvu vieno kopīga pozīcija Ulmaņa autoritāro režīmu vērtēt pēc demokrātijas kritērijiem, kas ir visu darbu vienojošs pamats, un autoru nostāju var formulēt atzinumā, ka 1934. gada 15. maija apvērsums bija nelikumīgs varas akts, kas pārtrauca demokrātiskās tradīcijas nostiprināšanos Latvijā un izveidoja autoritāru varas formu. Tomēr Ulmaņa režīma būtības dziļākā izvērtējumā grāmatas autoru, kā arī citu vēsturnieku redzējums ir

atšķirīgs, ko visai veiksmīgi historiogrāfijai veltītajā nodaļā ir izdevies izklāstīt J. Taurēnam. Tomēr nākas konstatēt, ka gan historiogrāfijas, gan arī teorētiskā nodaļa par autoritārisumu Eiropā un Ulmaņa diktatūru reģiona vēstures kontekstā koncentrējas gandrīz tikai uz vienu aspektu – strīdiem par definējošu režīma apzīmējumu, dažādu režīma tipu klasifikāciju un 15. maija Latvijas vietu režīmu paletē. Ulmaņa režīms ir ticis definēts kā “nacionāli autoritārs”, “autokrātisks”, “nacionāli konservatīvs”, “autoritārs modernizācijas režīms”, “autoritāra demokrātija”, “fašistisks plurālisms”, “vienas personas prezidentāla diktatūra”, “absolūts autokrātisms”,¹⁷ savukārt reģiona karaļu diktatūras savukārt ir bijušas “antipilsoniskas”, varbūt tomēr “pilsoniskas”, varbūt “pusfašistiskas”, iespējams, “pusautoritāra un puskonstitucionāla diktatūra”.¹⁸

Patiesībā šo apzīmējumu dažādība ir loģiska, jo atšķirībā no trimdas vēsturniekiem, kas režīma vērtējumos balstījās pārsvarā uz Rietumu zinātnes tradīcijām un teorētiskās domas standartiem, atjaunotās Latvijas redzamāko pētnieku skatījums ir citāds pašos pamatos, jo starpkaru perioda Austrumeiropā, tai skaitā Latvijā, jauno režīmu analīzei tiek izmantoti kritēriji, kas atbilst reģiona vēsturiskās pieredzes unikalitātei, ir niansētāki un atklāj katras valsts režīma specifiku. Proti, līdzīgi kā arī citās Austrumeiropas vēstures pētniecības tēmās, autoritāro režīmu pētnieki būtībā norāda, ka Austrumeiropas vēsture un tās pētniecība ir nevis Rietumeiropas vēstures atvasinājumi, bet gan kopīgās Eiropas vēstures līdzvērtīga daļa. Tomēr šķiet, ka teorētisko darba nodaļu smagnējība un zinātniskā redaktora vēlme pārāk detalizēti iedziļināties vērtējumā un argumentu paletē patiesībā izvirza sabiedrībai, t. i., lasītājam, pārāk augstas prasības. Grāmata taču ir domāta vēstures interesentiem, tā nav ne disertācija, ne zinātniskas konferences rakstu krājums, ne arī atskaite par

vācu profesora Ervīna Oberlendera nu jau pirms 20 gadiem vadītā zinātniskā projekta mērķiem un rezultātiem,¹⁹ vēl jo vairāk tādēļ, ka projekta izvirzīto režīma vērtējuma problēmjautājumos faktiski dominē formāli kritēriji. Tieši šī uzkrītošā aizraušanās ar formālo kritēriju izmantošanu Ulmaņa režīma vērtējumā grāmatas teorētiskajā daļā, kas faktiski jāuztver kā visa kopīgā pētījuma pamats, var radīt neizpratni.

Darba zinātniskā redaktora I. Feldmaņa atzinums, ka Ulmaņa režīms bija pats autoritārākais Baltijā un visā Austrumeiropā un bija gandrīz vienīgais diktatoriska tipa režīms visā Eiropā, kas faktiski nesaglabāja nekādu tautas vēlētu pārstāvniecību, jo pat Vācijā pēc nacistu nākšanas pie varas Reichstāgs turpināja darboties, ir kompakts un spilgts atzinums, kas līdzinās definīcijai. Tā kā grāmatā tas atrodams divreiz dažādās apakšnodaļās un profesors pats to ilgstoši atkārtoti dažādos formātos,²⁰ tas arī visspēcīgāk paliek atmiņā. Šis Ulmaņa režīma salīdzinājums ar Hitlera Vāciju un citviet grāmatā cita autora salīdzinājums ar Staļina PSRS²¹ arī par sliktu Ulmaņa režīmam izraisa dīvainas asociācijas, tāpēc "Latvijas Avīzes" žurnālists Agris Liepiņš, kurš nepretendē ne uz ko vairāk kā grāmatas mērķauditorijas, t. i., "vienkāršā lasītāja", reakciju, sev jautā: varbūt man vieta psihiatriskajā slimnīcā? Un tur nelīdz ne J. Taurēna pamatotie, bet kā vienmēr pārāk piesardzīgie iebildumi, ka šos režīmus grūti salīdzināt ar Latvijas faktiski liberālo diktatūru,²² ne arī I. Feldmaņa skaidrojumi, ka šāds autoritārisma pakāpes vērtējums izriet tikai no ļoti antidemokrātiskā valsts pārvaldīšanas veida un ka Vācijā Reichstāgs bijis tikai izkārtne,²³ tāpat citās grāmatas nodaļās izkaisītie atzinumi par Ulmaņa režīma maz izmantoto policejisko varu, režīma humāno un pat maigo būtību, kas visumā saglabāja tiesiskās valsts pamatprincipus un normas, kā arī fakts, ka 15. maija Latvijā netika izpildīts neviens nāvessods.²⁴

Vai šie argumenti, kas raksturo režīma būtību, dabu un praksi, nevarētu būt pamats režīma autoritārisma pakāpes pārskatīšanai un paši par sevi neliecina, ka salīdzinājums ar totalitārajiem režīmiem nav loģisks un jēgpilns, bet drīzāk gan maldinošs? Varbūt drīzāk būtu iespējams Ulmaņa režīma politiku salīdzināt ar praksi Rietumu demokrātijās? Grāmatas tekstā šāds salīdzinājums šur tur ir ieskicēts, bet ļoti atturīgi.

Šeit vietā būtu pieminēt I. Lipšas citēto vēsturnieku Bjernu Felderu, kurš Ulmaņa režīmu ir nosaucis pat par rasu valsti, kas izplatīja uz eigēniku balstītas bioloģiskā nacionālisma idejas.²⁵ Šādam vērtējumam pētniece I. Lipša, kura šos jautājumus perfekti pārzina, grāmatas tekstā ne piekrīt, ne arī to noliedz, bet izmanto akadēmiski ieturēto Vitas Zelčes atzinumu, ka autors Latvijas gadījumu ir centies maksimāli uzskatāmi standartizēt atbilstoši Rietumvalstīs dominējošai vēstures ideoloģijai. Bija vai nebija Latvijā rasu valsts? Jebkurā gadījumā pašai idejai par "mazvērtīgāku" iedzīvotāju grupas definēšanu nav nekā kopīga ar humānismu. Bet nodaļā gan lasāms, ka rases uzlabošanas metode bija prakse arī citur Eiropā, taču radikāla "mazvērtīgo" sterilizēšanas politika Latvijā tika noraidīta, paredzot tikai brīvprātības principu. Tiesa gan, atļaujas tika sniegtas eigēniski pamatotās diagnozēs, lai gan lūgumu bija vairāk nekā atļauju. Patiesībā šī apjomā nelielā nodaļa, tāpat kā faktiski arī citas, vedina uzdot jautājumu, vai 15. maija Latvijā popularizētās idejas un realizētā prakse raksturo autoritāro režīmu jeb laikmetu kā tādu. Varbūt noderīgs būtu jau pieminētais salīdzinājums ar Rietumu demokrātijām. Piemēram, demokrātijas citadelē Amerikas Savienotajās Valstīs eigēnika ieņēma nozīmīgu vietu ne tikai pētniecībā, bet nereti arī praksē. Gan ASV, gan arī demokrātiskajā Zviedrijā uz eigēniku balstīta sterilizācija turpinājās līdz pat 20. gadsimta 70. gadiem un apjomos sasniedza vairākus

desmitus tūkstošu,²⁶ Latvijā tie bija 63 gadījumi.²⁷ Ulmaņa režīma sludinātajam lozungam “Latviju latviešiem” līdzīgais sauklis “Ameriku amerikāņiem” ASV pastāvēja jau krietni agrāk nekā prezidenta Teodora Rūzvelta iedibinātā un vēlāk arī Vudro Vilsona atbalstītā ideja. T. Rūzvelts amerikāņus “ar defisi” (piemēram, vācu-amerikānis) uzskatīja par nelojāliem ārzemniekiem, bet dalītu garīgu piederību par amorālu.²⁸ Iespējams, lietderīgi būtu salīdzināt arī Ulmaņa autoritārās un ASV demokrātiskās valdības realizētos antivācu pasākumus. Savukārt, lasot par Ulmaņa laiku Latvijas vēstures interpretāciju, it īpaši Latvijas valstiskuma meklējumiem 12. gadsimta laikā pirms krustnešu iebrukuma un virsaišu un vadoņu aprakstos slavināto vadonības ideju, līdz pat visai dīvainajai idejai par Ulmaņa priekštečiem Zemgales virsaišu Viestura un Nameja personā,²⁹ prātā nāk parlamentārās Lielbritānijas 20. gadsimta sākuma vēsturnieku atziņas. Hanoveru dinastijas valdīšana toreiz tika pasniegta kā īstenā Anglijas valstiskuma atdzimšana, ko dibinājuši anglosakši pirms normāņu iebrukuma. Visai nopietnā līmenī karalienes Viktorijas priekštecis tika atrasts anglosakšu karaļa Alfreda Lielā (*Alfred the Great*, 849–899) personā, bet karalienes dzīvesbiedrs princis Alberts tika vienkārši pasludināts par Alfreda Lielā iemiesojumu.³⁰

Arī atjaunotās demokrātiskās Latvijas valsts politikā var atpazīt dažas autoritārisma laika praktiskās politikas elementus un pat to pilnveidi, kas, protams, tiek realizēti likumīgā veidā. Autoritārais režīms nevarēja valsts pamatlikumā kaut kādā veidā nostiprināt propagandēto “latviskās Latvijas” ideju, jo Satversmes darbība bija apturēta. Tikai pēc neatkarības atjaunošanas Satversme tika grozīta, nosakot gan latviešu valodas statusu, gan Satversmes preambulā pirmo reizi pamatlikumā pieminot latviešu tautu. Rodas iespaids, ka jau pavisam drīz valdībai izdosies realizēt nu arī sabiedrībā

par pašsaprotamu atzīto pāreju uz izglītību valsts valodā, tā beidzot izlabojot vienu no, manuprāt, smagākajām pirmskara parlamentārās Latvijas kļūdām – minoritāšu izglītības autonomiju, kuru gan ilgstoši vēsturnieku darbos bija pieņemts slavēt un kuru Ulmaņa režīms bija spējis labot tikai daļēji.

Lasot grāmatu, nākas atzīt, ka daudz kas no autoritārā režīma laika iedibinājumiem ir pilnībā saglabāties un pārņemts mūsdienās. Kaut vai “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, kas bija izcils toreiz un ir tāds arī tagad; režīma iedibinātais lielais uzsvars uz Latvijas aizvēstures izpēti, arheoloģijas nozari un arheoloģiskajiem izrakumiem³¹ tiek uzturēts joprojām; tāpat joprojām Jelgavas pili darbojas Lauksaimniecības akadēmija, un arī Draudzīgais aicinājums ir ticis atzīts par labu tradīciju. Cik mulsināši līdzīgi izskan mūsdienu publiskajā telpā dzirdamais par toreiz un tagad darīto. Jau toreiz saimnieciskajās grūtībās bija populāri vainot gan neproduktīvos starpniekus, kas paši neko neražo, bet ekspluatē ražotāju un patērētāju,³² gan pārspīlētos pašvaldību budžetus.³³ Ar lepnumu tika uzsvērts, ka jauno Ulmaņa valdību veido ministri “lietpratēji” un nevis iecelti partiju pārstāvji.³⁴ Arī toreiz demogrāfiskā krīze bija populāra tēma, par kuru runāja ierēdņi, zinātnieki, ārsti, publicisti un literāti, dzimstības sarakumā vainojot parlamentāro demokrātiju,³⁵ tātad būtībā valsti un valdību. Tāpat jau toreiz valdība norādīja, ka skolu programmās paredzētā viela tiek mācīta tīri teorētiski, neparādot, kā mācīto var piemērot praktiskajā dzīvē.³⁶ Un, iespējams, autoritārajai praksei, ka Rīgas galvu iecel Ministru kabinets,³⁷ varētu būt atsauce daļā sabiedrības arī mūsdienās. Visbeidzot jāizsaka nožēla, ka grāmatas 8. nodaļa par izglītību, kultūru un mākslu ir tik īsa! Ulmaņa valdības prioritātei – izglītībai – ir atvēlētas vien četras lappuses. Būtu bijis tikai ieguvums, ja abiem nodaļas autoriem būtu dotas plašākas iespējas izpausties. I. Butulis

un A. Stranga šo daļu ir uzrakstījuši ne tikai kā vēsturnieki, bet arī kā patiesi un dziļi latviešu mākslas, kultūras un literatūras pazinēji, daiļdarbu radītās emocijas viņi ir spējuši ietērt vārdos, tādējādi tās atklājot lasītājam. Vai ir iespējams labāks Ērika Ādamsona apraksts par I. Butuļa piedāvāto, kurš dzejnieku attēlo gan kā sava ceļa gājēju, gan kā izcilu formas un stilizācijas meistaru, savādu estētu, ekstravagantu snobu, kurš rakstījis krāsainu, mazliet smeldzīgu un rotaļīgu dzeju un kura "latviskajai roko" pasaulei ir piemēris dīvains šarms, aplicinot dzīves vienreizību un skaistumu.³⁸ Savukārt par Leonīda Breikša patriotisko dzeju I. Butulis raksta, ka tajā "*bažas par Latvijas likteni un baismās nākotnes nojautas ir tik īstas, savas tautas mīlestība tik patiesa un gandrīz vai reliģiskajā ekstāzē tik spēcīga, ka latviešu dzejā grūti atrast ko līdzīgu*".³⁹ Savukārt A. Stranga, detalizēti apcerot smalkos un gaumīgos grāmatu izdevumus, cita starpā ir spējis pat aprakstīt grāmatu papīru, tāpēc var iztēloties, kāds bija labais ziloņkaula krāsas mikstais papīrs vai biežā rokas lējuma *Verge* papīrs, kā arī to, cik vienreizējs ir bijis šomoa papīrs – tāds dzeltenīgs ar veclaicīgu smaržu.⁴⁰

Nobeigumā nākas atzīt, ka, izlasot grāmatu "15. maija Latvija", atmiņā kā

nospiedums paliek ne tik daudz Ulmaņa apvērsuma un režīma raksturojums vai ārpolitikas nianse, bet gan laikmeta gaisotne, pēdējie neatkarīgās Latvijas gadi un tā laika cilvēki un viņu likteņi. Manuprāt, grāmatu var arī lasīt kā veltījumu visai laikmeta paaudzei, un es personīgi to uztvēru kā savu vecāku paaudzes, kas tieši "Ulmaņa laikā" pieauga un veidojās par personībām, rehabilitāciju. Vietumis pētnieku publikācijās ir manīti atzinumi, ka laikabiedru absolūtā vairākuma pozitīvās atmiņas par pēdējiem Latvijas neatkarības gadiem ir nopietni apšaubāmas un skaidrojamas ar to, ka lielākā daļa no viņiem toreiz bija bērni un līdz mūža nogalei nebija izauguši līdz demokrātijai. "15. maija Latvija" šādu viedokli ne gluži apstiprina. Šī paaudze, kā raksta I. Butulis, taču bija ieguvusi labu "*eiropesku izglītību*",⁴¹ bija augusi attīstītas kultūras vidē, un, pats galvenais, kā raksta I. Feldmanis, visus piecdesmit okupācijas gadus viņos nekad neizzuda ilgas pēc neatkarīgas valsts atjaunošanas, tieši šī paaudze bija tā, kas saglabāja Latviju un latviešus nākotnei.⁴² Iespējams, ka tāda arī bija visas pēdējās neatkarīgās Latvijas paaudzes vēsturiskā misija un atbildība gan Latvijā, gan trimdā, ko tā godam izpildīja. Ko gan vēl mēs no viņiem varam prasīt?

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, ĒRIKS JĒKABSONS, INETA LIPŠA, AIVARS STRANGA, JĀNIS TAURĒNS, ANTONIJS ZUNDA. 15. maija Latvija. Rīga 2017, 504 lpp., šeit 9. lpp. ISBN 978-9934-15-409-6.

² Ibidem, 14. lpp.

³ Ibidem, 43.–44. lpp.

⁴ BORISS RAVDINS. Apšūt vēstures augumu. Intervē ULDIS TĪRONS. In: Rīgas Laiks 2017, Nr. 11, 12.–25. lpp., šeit 16. lpp.

⁵ Ibidem, 17. lpp.

⁶ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 11., 419. lpp.

⁷ Ibidem, 316. lpp.

⁸ Ibidem, 166. lpp.

⁹ Ibidem, 286.–295. lpp.

- ¹⁰ INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA. Austrumeiropas humānākais diktators. Intervē VIESTURS SPRŪDE. In: Latvijas Avīze, 01.09.2017., 6.–7. lpp., šeit 6. lpp.
- ¹¹ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 11., 393. lpp.
- ¹² Ibidem, 313. lpp.
- ¹³ Ibidem, 297. lpp.
- ¹⁴ Ibidem, 166. lpp.
- ¹⁵ VALENTĪNA FREIMANE. Ardievu, Atlantida! Rīga 2010, 197. lpp.
- ¹⁶ Ibidem, 198. lpp.
- ¹⁷ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 46.–53. lpp.
- ¹⁸ Ibidem, 25.–29. lpp.
- ¹⁹ Sk.: ERWIN OBERLÄNDER, ROLF AHMANN (Hrsg.). Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944. Paderborn 2001.
- ²⁰ Sk., piemēram, INESIS FELDMANIS. Latvija un autoritārie režīmi Austrumeiropā (1926–1940): salīdzinošs raksturojums. In: ANDRIS CAUNE (red.). Kārlim Ulmanim – 120. Rīga 1998, 82.–94. lpp., šeit 85. lpp.; ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. Latvijas vēsture: 20. gadsimts. Rīga 2005, 153. lpp.
- ²¹ AGRIS LIEPIŅŠ. 15. maijs – grāmatas beigās saplistu vairākās daļās. In: Latvijas Avīze, 05.12.2017., 3. lpp.
- ²² BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 48. lpp.
- ²³ Ibidem, 9.–10. lpp.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ Ibidem, 299. lpp.
- ²⁶ ALEXANDRA M. STERN. Eugenic Nation: Faults and Frontiers of Better Breeding in Modern America. London 2005, p. 84; JAY LEVY. The War of People Who Use Drugs: The Harms of Sweden's Aim for a Drug-Free Society, p. 3; NILS ROLL-HANSEN. Some Thoughts on Genetics and Politics. The Historical Misrepresentation of Scandinavian Eugenics and Sterilization. In: HEIKE I. PETERMANN, PETER S. HARPER, SUSANNE DOETZ (eds.). History of Human Genetics: Aspects of Its Development and Global Perspectives. B. v. 2017, pp. 167–187, here p. 176; BJERNS M. FELDERS. "Mazvērtīgo" samazināšana – eigēnika Latvijā. In: Diena, 23.05.2005., 16.–17. lpp.
- ²⁷ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 300. lpp.
- ²⁸ JOHN HIGHAM. Strangers in the Land. Patterns of American Nativism, 1860–1925. New Jersey 1992, p. 198.
- ²⁹ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 170. lpp.
- ³⁰ NORMAN DAVIES. The Isles. A History. Oxford 1999, p. 292.
- ³¹ BUTULIS et al., 15. maija Latvija, 169. lpp.
- ³² Ibidem, 279. lpp.
- ³³ Ibidem, 69. lpp.
- ³⁴ Ibidem, 91. lpp.
- ³⁵ Ibidem, 297. lpp.
- ³⁶ Ibidem, 483. lpp.
- ³⁷ Ibidem, 110. lpp.
- ³⁸ Ibidem, 342. lpp.
- ³⁹ Ibidem, 341. lpp.
- ⁴⁰ Ibidem, 359.–361. lpp.
- ⁴¹ Ibidem, 315. lpp.
- ⁴² Ibidem, 11. lpp.